

CENG 218 Programlama Dilleri

Bölüm 3: Fonksiyonel Programlama

Öğr.Gör. Şevket Umut Çakır

Pamukkale Üniversitesi

Hafta 3

Hedefler

- Fonksiyonel programlama kavramlarını anlamak
- Scheme diline aşina olmak
- ML diline aşina olmak
- Gecikmeli değerlendirmeyi anlamak
- Haskell ile tanışmak
- Fonksiyonel programlamanın matematiğini anlamak

Arka Plan

- Aşağıdakiler dahil birkaç farklı programlama stili vardır:
 - ▶ Fonksiyonel programlama
 - ▶ Mantıksal programlama
 - ▶ Nesne yönelimli programlama
- Her programlama stilini desteklemek için farklı diller geliştirdi
 - ▶ Her dil türü, von Neumann modelinden farklı olan farklı bir hesaplama modeline dayanır.

Arka Plan

- Fonksiyonel programlama:
 - ▶ Fonksiyonlar olarak programların tek tip bir görünümünü sağlar
 - ▶ Fonksiyonları veri olarak ele alır
 - ▶ Yan etkilerin önlenmesini sağlar
- Fonksiyonel programlama dilleri genellikle daha basit semantiğe ve daha basit bir hesaplama modeline sahiptir
 - ▶ Hızlı prototipleme, yapay zeka, matematiksel kanıt sistemleri ve mantık uygulamaları için kullanışlıdır

Arka plan

- Yakın zamana kadar, çoğu fonksiyonel dil verimsiz yürütmeden muzdaripti
 - ▶ Çoğu, derlemek yerine orijinal olarak yorumlandı
- Bugün, fonksiyonel diller genel programlama için çok caziptir
 - ▶ Paralel çalıştırmaya aşırı yardımcı olmaktadır
 - ▶ Çok çekirdekli donanım mimarilerinde zorunlu(imperative) dillerden daha verimli olabilir
 - ▶ Olgun uygulama kitaplıklarına sahiplerdir

Arka Plan

- Bu avantajlara rağmen, fonksiyonel diller çeşitli nedenlerle ana diller haline gelmemiştir:
 - ▶ Programcılar önce zorunlu veya nesne yönelimli dilleri öğrenirler
 - ▶ Nesneye yönelik diller, gerçek nesnelerin günlük hayattaki kullanımını yansıtan güçlü düzenleme presiplerine sahiplerdir
- Özyineleme, fonksiyonel soyutlama ve yüksek mertebeden fonksiyonlar gibi fonksiyonel yöntemler, birçok programlama dilinin parçası haline gelmiştir

Fonksiyon Olarak Programlar

- Bir program, belirli bir hesaplamanın açıklamasıdır
- “Nasıl” ı görmezden gelirsek ve sonuca veya hesaplamanın “nesine” odaklanırsak, program girdiyi çıktıya dönüştüren sanal bir kara kutu haline gelir
 - ▶ Bu nedenle bir program, matematiksel bir fonksiyona esasen eşdeğerdir
- **Fonksiyon:** X değer kümesindeki her bir x ile bir dizi Y değer kümesinden benzersiz bir y ile ilişkilendiren bir kural

Fonksiyon Olarak Programlar

- Matematiksel terminolojide, fonksiyon $y = f(x)$ veya $f : X \rightarrow Y$ şeklinde yazılabilir
- f **alanı(domain)**: X kümesi
- f **aralığı(range)**: Y kümesi
- **Bağımsız değişken(Independent variable)**: $f(x)$ 'deki x , X kümesindeki herhangi bir değeri temsil eder
- **Bağımlı değişken(Dependent variable)**: Y kümesinden $y = f(x)$ ile tanımlanan y
- **Kısmi fonksiyon(Partial function)**: X 'teki tüm x 'ler için f tanımlanmadığında oluşur

Fonksiyon Olarak Programlar

- **Toplam(Total) fonksiyon:** X kümesindeki tüm x 'ler için tanımlanan bir fonksiyon
- Programlar, prosedürler ve fonksiyonların tümü, bir fonksiyonun matematiksel konseptiyle temsil edilebilir
 - ▶ Program düzeyinde, x girdiyi temsil eder ve y çıktıyı temsil eder
 - ▶ Prosedür veya fonksiyon düzeyinde, x parametreleri temsil eder ve y döndürülen değerleri temsil eder

Fonksiyon Olarak Programlar

- **Fonksiyonel tanım(Functional definition):** bir değerin biçimsel parametreler kullanılarak nasıl hesaplanacağını açıklar
- **Fonksiyonel uygulama(Functional application):** gerçek parametreleri kullanan tanımlı bir fonksiyona yapılan çağrı veya belirli bir hesaplama için biçimsel parametrelerin varsaydığı değerler
- Matematikte, bir parametre ile bir değişken arasında her zaman net bir ayırım yoktur
 - ▶ Bağımsız değişken terimi genellikle parametreler için kullanılır

Fonksiyon Olarak Programlar

- Zorunlu(imperative) programlama ile fonksiyonel programlama arasındaki temel fark, değişken kavramıdır.
 - ▶ Matematikte, değişkenler her zaman gerçek değerleri temsil eder
 - ▶ Zorunlu programlama dillerinde, değişkenler, değerleri depolayan bellek konumlarına karşılık gelir.
- Atama ifadeleri, bellek konumlarının yeni değerlerle sıfırlanmasına izin verir
 - ▶ Matematikte bellek konumu ve atama kavramları yoktur

Fonksiyon Olarak Programlar

- Fonksiyonel programlama, değişken kavramına matematiksel bir yaklaşım getirir
 - ▶ Değişkenler değerlere bağlıdır, bellek konumlarına değil
 - ▶ Bir değişkenin değeri değiştirilemez, bu da kullanılabilir bir işlem olarak atamayı ortadan kaldırır
- Fonksiyonel programlama dillerinin çoğu, bir çeşit atama kavramını korur
 - ▶ Değişkenlere kesinlikle matematiksel bir yaklaşım getiren saf bir fonksiyonel program oluşturmak mümkündür

Fonksiyon Olarak Programlar

- Atama eksikliği döngüleri imkansız kılar
 - ▶ Bir döngü, döngü yürütülürken değeri değişen bir kontrol değişkeni gerektirir
 - ▶ Döngüler yerine özyineleme kullanılır
- Bir fonksiyonun iç durumu kavramı yoktur
 - ▶ Değeri yalnızca bağımsız değişkenlerinin değerlerine (ve muhtemelen yerel olmayan değişkenlere) bağlıdır
- Bir fonksiyonun değeri, argümanlarının değerlendirme sırasına bağlı olamaz
 - ▶ Eşzamanlı uygulamalar için bir avantaj

Fonksiyon Olarak Programlar

Örnek: Değerlendirme Sırası

- Aşağıdaki kodun çıktısı nedir?

```
#include <stdio.h>

int topla(int a, int b) {
    return a+b;
}

void main(){
    int x = 5;
    printf("%d\n", topla(x, x+=5));
}
```


Fonksiyon Olarak Programlar

```
void gcd(int u, int v, int* x) {
    int y, t, z;
    z = u; y = v;
    while (y != 0) {
        t = y;
        y = z % y;
        z = t;
    }
    *x = z;
}
```

```
int gcd(int u, int v) {
    if (v == 0) return u;
    else return gcd(v, u%v);
}
```

Şekil: Özyinelemeli fonksiyonel sürüm

Şekil: Döngü kullanan zorunlu sürüm

Fonksiyon Olarak Programlar

- **Referans şeffaflığı(Referential transparency)**: bir fonksiyonun değerinin yalnızca değişkenlerinin (ve yerel olmayan değişkenlerin) değerlerine bağlı olduğu özellik
- Örnekler:
 - ▶ gcd fonksiyonu referans olarak şeffaftır
 - ▶ rand fonksiyonu, makinenin durumuna ve kendisine yapılan önceki çağrılara bağlı olduğu için değildir
- Parametre içermeyen, referans olarak şeffaf bir fonksiyon her zaman aynı değeri döndürmelidir
 - ▶ Böylece sabitten farklı değildir

Fonksiyon Olarak Programlar

- Referans şeffaflığı ve atama eksikliği, semantiği basitleştirir
- **Değer semantiği(Value semantics)**: adların bellek konumlarıyla değil, yalnızca değerlerle ilişkilendirildiği semantik
- Fonksiyonel programlamada yerel durumun olmaması, onu nesneye yönelik programlamanın zıttı yapar; burada hesaplama, nesnelerin yerel durumunu değiştirerek ilerler
- Fonksiyonel programlamada, fonksiyonlar genel dil nesneleri olmalı ve kendileri değer olarak görülmelidir

Fonksiyon Olarak Programlar

- Fonksiyonel programlamada, fonksiyonlar **birinci sınıf veri değerleridir(first-class data values)**
 - ▶ Fonksiyonlar diğer fonksiyonlar tarafından hesaplanabilir
 - ▶ Fonksiyonlar, diğer fonksiyonların parametreleri olabilir
- **Bileşim(Composition):** fonksiyonlar üzerinde temel işlemler
 - ▶ Bir fonksiyon iki fonksiyonu parametre olarak alır ve döndürülen değer olarak başka bir fonksiyon üretir
- Matematikte, bileşke operatörü \circ tanımlanmıştır:
 - ▶ Eğer $f : X \rightarrow Y$ ve $g : Y \rightarrow Z$ ise $f \circ g : X \rightarrow Z$ aşağıdaki gibi tanımlanır:
$$(g \circ f)(x) = g(f(x))$$

Fonksiyon Olarak Programlar

- Fonksiyonel program dillerinin ve fonksiyonel programların nitelikleri:
 - ▶ Tüm prosedürler, gelen değerleri (parametreleri) giden değerlerden (sonuçlar) ayıran fonksiyonlardır
 - ▶ Tamamen(saf) fonksiyonel programlamada, hiçbir atama yoktur
 - ▶ Saf fonksiyonel programlamada döngü yoktur
 - ▶ Bir fonksiyonun değeri, değerlendirme sırasına veya yürütme yoluna değil, yalnızca parametrelerine bağlıdır
 - ▶ Fonksiyonlar birinci sınıf veri değerleridir

Scheme: Bir Lisp Lehçesi

- **Lisp (LISt Processing)**: modern fonksiyonel dillerin birçok özelliğini içeren ilk dil
 - ▶ Lambda hesabına göre
- Dahil olan özellikler:
 - ▶ Tek bir genel yapı kullanarak programların ve verilerin tek tip gösterimi: liste
 - ▶ Aynı dilde yazılmış bir tercüman kullanarak dilin tanımı (**metacircular interpreter**)
 - ▶ Çalışma zamanı sistemi tarafından otomatik bellek yönetimi

Scheme: Bir Lisp Lehçesi

- Lisp için tek bir standart geliştirilmedi ve birçok varyasyon var
- Statik kapsam belirlemeyi ve fonksiyonların daha tekdüze bir şekilde ele alınmasını kullanan iki lehçe standart hale geldi:
 - ▶ Common Lisp
 - ▶ Scheme

Scheme Unsurları

- Scheme'deki tüm programlar ve veriler ifade olarak kabul edilir
- İki tür ifade:
 - ▶ **Atomlar(Atoms)**: bir zorunlu dilin değişmez sabitleri ve tanımlayıcıları gibi
 - ▶ **Parantezli ifade**: boşluklarla ayrılmış ve parantezlerle çevrili sıfır veya daha fazla ifadeden oluşan bir dizi
- Sözdizimi, **genişletilmiş Backus-Naur form(extended Backus-Naur form)** gösterimiyle ifade edilir

Scheme Unsurları

Genişletilmiş Backus-Naur formunda kullanılan semboller

→	“Şu şekilde tanımlanır” anlamına gelir
	Bir alternatifi gösterir
{ }	Sıfır veya daha fazla kez görülebilen bir öğeyi çevreler
' '	Değişmez(literal) bir öğeyi çevreler

Scheme Unsurları

- Scheme sözdizimi:

$$expression \rightarrow atom \mid ' (expression)'$$
$$atom \rightarrow number \mid string \mid symbol \mid character \mid boolean$$

- Parantezli ifadeler veri olarak görüntülendiğinde, bunlar listeler olarak adlandırılır
- **Değerlendirme kuralı(Evaluation rule)**: Scheme ifadesinin anlamı
- Scheme'deki bir ortam, tanımlayıcıları değerlerle ilişkilendiren bir sembol tablosudur

Scheme Unsurları I

- Şema ifadeleri için standart değerlendirme kuralı:
 - ▶ Atomik değişmezler kendilerine değerlendirilir
 - ▶ Anahtar sözcükler dışındaki semboller, geçerli ortamda aranan ve orada bulunan değerlerle değiştirilen tanımlayıcılar veya değişkenler olarak kabul edilir
 - ▶ Parantezli bir ifade veya liste iki yoldan biriyle değerlendirilir:
 - İlk öge bir anahtar kelimeyse, ifadenin geri kalanını değerlendirmek için özel bir kural uygulanır
 - Bir anahtar kelimeyle başlayan ifadeye **özel(special) form** denir
 - Aksi takdirde, parantezli ifade bir fonksiyon uygulamasıdır
 - Parantez içindeki her bir ifade yinelemeli(recursively) olarak değerlendirilir
 - İlk ifade, daha sonraki değerlere(ilk ifadenin argümanları) uygulanan bir fonksiyon olarak değerlendirilmelidir
- Şema değerlendirme kuralı, tüm ifadelerin önek(prefix) biçiminde yazılması gerektiğini belirtir

Scheme Unsurları II

- ▶ Örnek: (+ 2 3)
 - + bir fonksiyondur ve 5 değerini döndürmek için 2 ve 3 değerlerine uygulanır
- Değerlendirme kuralı ayrıca bir fonksiyonun değerinin (bir nesne olarak) fonksiyona yapılan bir çağrıdan açıkça ayırt edildiğini ima eder
 - ▶ Fonksiyon, bir uygulamadaki ilk ifade ile temsil edilir
 - ▶ İşlev çağırısı parantez içine alınır
- Değerlendirme kuralı, uygulama sırası değerlendirmesini (applicative order evaluation) temsil eder:
 - ▶ Önce tüm alt ifadeler değerlendirilir
 - ▶ Karşılık gelen bir ifade ağacı, yapraklardan köke doğru değerlendirilir

Scheme Unsurları

`3 + 4 * 5`

`(a == b) && (a != 0)`

`gcd(10,35)`

`gcd`

`getchar()`

`(+ 3 (* 4 5))`

`(and (= a b) (not (= a 0)))`

`(gcd 10 35)`

`gcd`

`(read-char)`

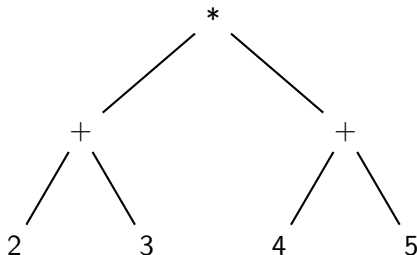
C ve Scheme'de bazı ifadeler

Scheme Unsurları

• Örnek: $(* (+ 2 3) (+ 4 5))$

► Önce iki toplama, ardından çarpma işlemi yapılır

Şekil: Scheme ifadesi için ifade ağacı

Scheme Unsurları

- Veriler, doğrudan bir programda temsil edildiğinde bir sorun ortaya çıkar, sayı listesi gibi
- Örnek: (2.1 2.2 3.1)
 - ▶ Scheme bunu bir fonksiyon çağrısı olarak değerlendirmeye çalışacak
 - ▶ Bu önlenmeli ve bir liste olarak kabul edilmelidir `quote` anahtar kelimesi ile özel bir form kullanarak
- Örnek: (`quote` (2.1 2.2 3.1))
- `quote` özel formunun değerlendirme kuralı, `quote` ifadesinden sonraki ifadeyi değerlendirmeden basitçe döndürmektir.

Scheme Unsurları

- Döngüler özyinelemeli çağrı tarafından sağlanır
- Seçim özel formlarla sağlanır:
 - ▶ `if` formu: if-else yapısı gibi
 - ▶ `cond` formu: if-elseif yapısı gibi; `cond` koşullu ifade anlamına gelir

```
(if (= a 0) 0           ;eğer a=0 ise 0 döndür
    (/ 1 a))          ;aksi halde 1/a döndür
```

```
(cond ((= a 0) 0)       ;eğer a=0 ise 0 döndür
      ((= a 1) 1)       ;eğer a=1 ise 1 döndür
      (else (/ 1 a)))   ;aksi halde 1/a döndür
```


Scheme Unsurları

- Ne `if` ne de `cond` özel formu standart değerlendirme kuralına uymaz
 - ▶ Uysalardı, tüm argümanlar her seferinde değerlendirilecek ve onları kontrol mekanizmaları olarak işe yaramaz hale getirecekti
 - ▶ Özel formlara yönelik tartışmalar uygun ana kadar **ertelenir(delayed)**
- Scheme fonksiyon uygulamaları değerle geçişi(pass by value) kullanırken, Scheme ve Lisp'teki özel formlar gecikmiş değerlendirmeyi(delayed evaluation) kullanır

Scheme Unsurları

- Özel biçim `let`: bir değişkeni bir ifade içindeki bir değere bağlar
 - ▶ Örnek: `(let ((a 2) (b 3)) (+ 1 b))`
 - Bir `let`'teki ilk ifade bir bağlama listesidir
- `let` bir dizi değişken adı için yerel bir ortam ve kapsam sağlar
 - ▶ Blok yapıli dillerdeki geçici değişken bildirimlerine benzer
 - ▶ Değişkenlerin değerlerine sadece `let` formu içinde erişilebilir, onun dışında değil

Scheme Unsurları

- `lambda` özel formu: belirtilen biçimsel parametrelerle bir fonksiyon ve fonksiyon uygulandığında değerlendirilecek bir kod gövdesi oluşturur
 - ▶ Örnek: `(lambda (radius) (* 3.14 (* radius radius)))`
- Fonksiyon ve argüman farklı bir paranteze alınarak fonksiyon parametreye uygulanabilir
`((lambda (radius) (* 3.14 (* radius radius))) 10)`

Scheme Unsurları

- Bir `let` içindeki `lambda`'ya bir isim bağlayabilir:

```
(let ((circlearea (lambda (radius) (* 3.14 (* radius
  ↪ radius))))) (circlearea 10))
```

- `let` bağlamalar kendilerine veya birbirlerine atıfta bulunamayacağı için özyinelemeli fonksiyonları tanımlamak için kullanılamaz
- `letrec` özel formu: bir `let` gibi çalışır, ancak bağlama listesi içinde keyfi özyinelemeli referanslara izin verir

```
(letrec ((factorial (lambda (n) (if (= n 0) 1 (* n
  ↪ (factorial (- n 1))))))) (factorial 10))
```


Scheme Unsurları

- `let` ve `letrec` formları, `let` veya `letrec`'in kapsamı ve ömrü dahilinde görülebilen değişkenler oluştur
- `define` özel biçimi: en üst düzey ortamda görünen bir değişkenin genel bir bağlantısını oluşturur

Dinamik Tip Kontrolü

- Scheme dilinin semantiği, dinamik veya gizli tür kontrolünü içerir
 - ▶ Sadece değerlerin türü vardır, değişkenler hariç
 - ▶ Çalışma zamanında gerekli olana kadar değer türleri kontrol edilmez
- Otomatik tip kontrolü basit bir fonksiyon çağrısının hemen öncesinde kontrol edilir
- Programcı tanımlı fonksiyonlara yönelik bağımsız değişkenler(argümanlar) otomatik olarak kontrol edilmez
- Yanlış türdeyse, Scheme bir hata mesajıyla durur

Dinamik Tip Kontrolü

- `number?` ve `procedure?` gibi yerleşik tür tanıma fonksiyonları değerin tipini kontrol etmek için kullanılır
 - ▶ Bu, programcı üretkenliğini ve kodun yürütme hızını yavaşlatır

Kuyruk ve Kuyruksuz Özyineleme

- Prosedür çağrılarını için çalışma zamanı ek yükü nedeniyle, zorunlu dillerde döngüler her zaman özyinelemeye tercih edilir
- **Kuyruk özyinelemeli(Tail recursive)**: özyinelemeli adımlar herhangi bir fonksiyondaki son adımlar olduğunda
 - ▶ Scheme derleyicisi bunu, üst düzey çağrı dışındaki fonksiyon çağrılarını için ek yük olmadan bir döngü olarak yürütülen koda çevirir.
 - ▶ Özyinelemenin performans kaybını ortadan kaldırır

Kuyruk ve Kuyruksuz Özyineleme

```
(define factorial
  (lambda (n)
    (if (= n 1)
        1
        (* n (factorial (- n 1))))))
```

```
(factorial 6) ;->720
```

Şekil: Kuyruksuz özyinelemeli

```
(define factorial
  (lambda (n result)
    (if (= n 1)
        result
        (factorial (- n 1) (* n result)))))
```

```
(factorial 6 1) ;->720
```

Şekil: Kuyruk özyinelemeli

Kuyruk ve Kuyruksuz Özyineleme

- Şekil 39'deki kuyruksuz özyinelemeli(non-tail recursive) fonksiyon örneği:
 - ▶ Her özyinelemeli çağrının ardından, çağrının döndürdüğü değer n ile çarpılmalıdır (önceki çağrının argümanı)
 - ▶ Özyineleme çözülürken her çağrı için bu bağımsız değişkenin değerini izlemek için bir çalışma zamanı yığıtı(stack) gerektirir
 - ▶ Doğrusal bir bellek büyümesi ve önemli bir performans kaybına/azalmasına neden olur

Kuyruk ve Kuyruksuz Özyineleme

- Şekil 39'deki kuyruk özyinelemeli(tail recursive) fonksiyon örneği:
 - ▶ Değerleri hesaplamanın tüm işi, her özyinelemeli çağrıdan önce argümanlar değerlendirildiğinde yapılır
 - ▶ Argüman sonucu, özyinelemeli çağrılar yoluyla ara ürünleri biriktirmek için kullanılır
 - ▶ Her özyinelemeli çağrıdan sonra yapılacak iş kalmaz, bu nedenle önceki çağrıların argümanlarını hatırlamak için çalışma zamanı yığıtı gerekmez

Scheme Veri Yapıları

- Scheme'deki temel veri yapısı listedir
 - ▶ Bir sekansı/koleksiyonu, kaydı veya başka herhangi bir yapıyı temsil edebilir
- Şema ayrıca vektörler (tek boyutlu diziler) ve dizeler(string) için yapılandırılmış türleri destekler
- Liste fonksiyonları:
 - ▶ `car`: listenin başına erişir
 - ▶ `cdr`: listenin kuyruğunu döndürür (baş hariç)
 - ▶ `cons`: mevcut bir listeye yeni bir başlık(ilk eleman) ekler

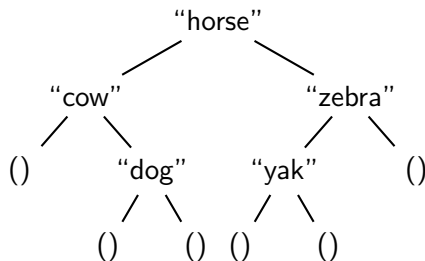

Scheme Veri Yapıları

- Örnek: Bir ikili arama ağacının liste temsili

("horse" ("cow" () ("dog" () ())) ("zebra" ("yak" () ()) ()))

- Bir ağaç düğümü üç elemanlı bir listedir(ad sol sağ)

Şekil: Metinsel veriyi içeren bir ikili arama ağacı

Scheme Veri Yapıları

- Liste bir çift değer olarak görselleştirilebilir: `car` ve `cdr`
 - ▶ L listesi, iki işaretçinin bulunduğu kutuya bir işaretçidir; bir tanesi `car`'a(baş), diğeri `cdr`'ye(kuyruk)

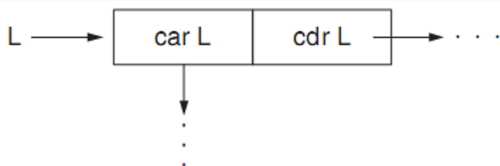

Figure 3.6 Visualizing a list with box and pointer notation

Scheme Veri Yapıları

- Basit bir liste için, (1 2 3), **kutu ve işaretçi gösterimi(box and pointer notation)**

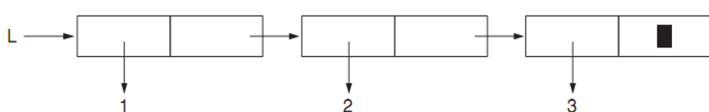

Figure 3.7 Box and pointer notation for the list (1 2 3)

Scheme Veri Yapıları

- $((a\ b)\ c\ (d))$ için kutu ve işaretçi gösterimi

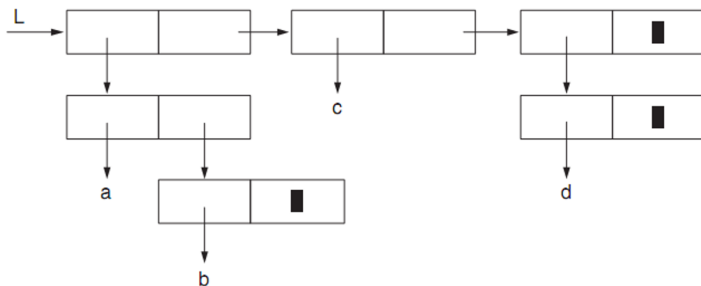

Figure 3.8 Box and pointer notation for the list $L = ((a\ b)\ c\ (d))$

Scheme Veri Yapıları

- Tüm temel liste işleme işlemleri `car`, `cdr`, `cons` ve `null?` kullanılarak fonksiyonlar olarak yazılabilir
 - ▶ `null?` liste boşsa doğru(true), aksi halde yanlış(false) döndürür

Scheme Programlama Teknikleri

- Scheme, döngüleri ve diğer tekrarlayan işlemleri gerçekleştirmek için özyinelemeye dayanır
 - ▶ Bir listeye tekrarlanan işlemleri uygulamak için, “`cdr` aşağı and `cons` yukarı”: işlemi bir listenin kuyruğuna özyinelemeli olarak uygulayın ve ardından mevcut sonuçla yeni bir liste oluşturmak için `cons` operatörünü kullanın
- Örnek:

```
(define square-list (lambda (L)
  (if (null? L) '()
      (cons
        (* (car L) (car L))
        (square-list (cdr L))))))
```


Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar

- **Yüksek mertebeden fonksiyonlar(Higher-order functions):** diğer fonksiyonları parametre olarak alan fonksiyonlar ve fonksiyonları değer olarak döndüren fonksiyonlar
- Örnek: Bir fonksiyon döndüren, fonksiyon parametrelili bir fonksiyon
`(define make-double (lambda (f) (lambda (x) (f x x))))`
- Artık bunu kullanarak fonksiyonlar oluşturabilir:
`(define square (make-double *))`
`(define double (make-double +))`

Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar

- Fonksiyonel dillerin çalışma zamanı ortamı, standart bir blok yapılı zorunlu dilin yığıt(stack) tabanlı ortamından daha karmaşıktır
- **Çöp toplama(Garbage collection)**: fonksiyonlar tarafından kullanılan belleği döndürmek için otomatik bellek yönetimi tekniği

Statik(Sözcüksel) Kapsam

- Lisp'in erken lehçeleri dinamik kapsamlıydı
- Scheme ve Common Lisp dahil olmak üzere modern lehçeler statik kapsamlıdır
- **Statik (veya sözcüksel) kapsam(static (or lexical) scope):** bir değişken bildiriminin görünür olduğu bir program alanı
 - ▶ Statik kapsam belirleme için, bir değişkenin anlamı veya değeri kaynak kodu okunarak belirlenebilir
 - ▶ Dinamik kapsam için anlam, çalışma zamanı bağlamına bağlıdır

Statik(Sözcüksel) Kapsam

- Değişkenlerin bildirimi blok yapılı dillerde yuvalanabilir
- Bir değişkenin kapsamı, herhangi bir iç içe blok dahil olmak üzere bildirildiği bloğun sonuna kadar uzanır (bir iç içe geçmiş blok içinde yeniden bildirilmediği sürece)

```
(let ((a 2) (b 3))  
      (let ((a (+ a b)))  
            (+ a b)))
```

```
>> 8
```


Statik(Sözcüksel) Kapsam

- **Serbest değişken(Free variable)**: bir fonksiyon içinde referans verilen, aynı zamanda bu fonksiyona resmi bir parametre olmayan ve iç içe geçmiş bir fonksiyonla sınırlı olmayan bir değişken
- **Bağlı değişken(Bound variable)**: bir fonksiyonun içindeki değişken, aynı zamanda o fonksiyona yönelik biçimsel bir parametre
- Statik kapsam, serbest değişkenlerin anlamını kodda tek bir yerde düzelterek, bir programı dinamik kapsam belirlemeden daha kolay okunur ve doğrulanır hale getirir

Sembolik Bilgi İşleme ve Dilbilimsel Güç

- **Dilbilimsel güç(Metalinguistic power)**: daha sonra programlar olarak değerlendirilen sembol listelerini oluşturma, kullanma ve dönüştürme kapasitesi
- Örnek: `let` form aslında bir `lambda` formunun argümanlarına uygulanması için sözdizimsel şekerdir(syntactic sugar)

```
(let ((a 3) (b 4)) (* a b))      ((lambda (a b) (* a b)) 3 4)
```

Şekil: let formu

Şekil: lambda formu

Scheme Örnek Uygulamalar

- Aşağıdaki fonksiyonları Scheme dilinde yazınız:
 - ▶ 1'den verilen n sayısına kadar olan tek sayıların toplamını bulan fonksiyon
 - ▶ Listedeki en küçük değeri bulan fonksiyon
 - ▶ Listedeki elemanların toplamını hesaplayan fonksiyon
 - ▶ Listedeki çift sayıların kareleri toplamını hesaplayan fonksiyon
 - ▶ Listedeki tek sayıları *filtreleyen(kabul eden)* fonksiyon
 - ▶ Bir fonksiyon ve listeyi parametre olarak alan ve verilen fonksiyona göre listeyi filtreleyen fonksiyon
 - ▶ Bir listedeki elemanların toplamını kuyruk özyinelemeli olarak hesaplayan fonksiyonu yazınız
 - ▶ Collatz sanısını kuyruk özyinelemeli olarak bulan fonksiyon(1'e ulaşmak için gereken adım sayısı)

ML: Statik Tip Kontrolü ile Fonksiyonel Programlama

- **ML (veya MetaLanguage):** Lisp'in lehçelerinden oldukça farklı fonksiyonel bir programlama dili
 - ▶ Daha çok Algol benzeri sözdizimine sahiptir, bu da birçok parantezin kullanılmasını önler
 - ▶ Statik tip kontrolüne izin verir
- Avantajlar:
 - ▶ Yürütmeden önce daha fazla hata bulunduğundan dili daha güvenli hale getirir
 - ▶ Çalışma zamanında tip kontrolünü gereksiz hale getirerek verimliliği artırır

ML: Statik Tip Kontrolü ile Fonksiyonel Programlama

- ML ilk olarak 1970'lerin sonunda programların doğruluğunu kanıtlamak için geliştirildi
 - ▶ Edinburgh Logic for Computable Functions (LCF) sisteminin parçası olarak
- Daha sonra HOPE diliyle birleştirildi ve Standard ML veya SML olarak adlandırıldı
- Mevcut standart, 1997'de SML97 veya ML97 olarak adlandırılan başka bir revizyonu yansıtır

ML Unsurları

- ML'de, temel program bir fonksiyon bildirimidir
- **fun**: bir fonksiyon bildirimi tanıtan ayrılmış sözcük
- Elemanların anlamı yalnızca konumlarına göre belirlendiğinden parantezler neredeyse tamamen gereksizdir

```
- fun fact (n : int): int = if n = 0 then 1 else n * fact(n  
  ↪ - 1);  
val fact = fn : int -> int
```


ML Unsurları

- Bildirilen bir fonksiyon adıyla çağrılabilir
 - `fact 5;`
`val it = 120 : int`
- ML, döndürülen değer ve türüyle yanıt verir
 - ▶ `it`, değerlendirilmekte olan mevcut ifadenin adıdır
- Değerler, `val` anahtar sözcüğü kullanılarak tanımlanabilir
 - `val Pi = 3.14159;`
`val Pi = 3.14159 : real`

ML Unsurları

- Aritmetik operatörler infix operatörleri olarak yazılır
 - ▶ Lisp'in prefix gösteriminden farklı
 - ▶ Operatör önceliği (precedence) ve ilişkilendirilebilirlik (associativity) bir sorundur
 - ▶ ML aritmetik operatörler için standart matematik kurallarına uyar
- **op** anahtar sözcüğünü kullanarak infix operatörlerini prefix operatörlerine dönüştürebilir:
 - **op** + (2, **op** * (3, 4));
 - val** it = 14 : int

ML Unsurları

- İkili aritmetik operatörlerin argüman olarak tamsayı çiftlerini aldığına dikkat edin
 - ▶ Çiftler, kartezyen çarpım türünün veya **tuple türünün** öğeleridir

`int * int`

```
- (2, 3);  
val it = (2,3) : int * int  
- op +;  
val it = fn : int * int -> int
```


ML Unsurları

- ML'de programlar Lisp'te olduğu gibi kendileri liste değildir
- ML'de bir liste. virgülle ayrılmış elemanlarla köşeli parantezlerle gösterilir

► Bir listenin tüm elemanlarının aynı türde olması gerekir

- [1, 2, 3];

```
val it = [1,2,3] : int list
```

- Veri türlerini karıştırmak için bir demet kullanmalısınız:

- (1, 2, 3.1);

```
val it = (1,2,3.1) : int * int * real
```


ML Unsurları

- `::` operatörü Scheme'deki `cons` operatörüne karşılık gelir, bir elemandan(baş) ve önceden oluşturulmuş bir listeden(kuyruk) bir liste oluşturmak için

▶ Her liste, `::` operatörünün bir dizi uygulaması tarafından oluşturulur; burada `[]` boş listedir

- `1 :: 2 :: 3 :: [];`

`val it = [1,2,3] : int list`

- **Tip değişkeni(Type variable):** `'a` ile gösterilir

- `op :: ;`

`val it = fn : 'a * 'a list -> 'a list`

ML Unsurları

- ML operatörleri `hd` (baş/head için) ve `tl` (kuyruk/tail için) Scheme'nin `car` ve `cdr` operatörlerine karşılık gelir
 - `hd [1, 2, 3];`
`val it = 1 : int`
 - `tl [1, 2, 3];`
`val it = [2,3] : int list`
- ML'nin desen eşleştirme(pattern matching) yeteneği bu fonksiyonları gereksiz kılar
 - ▶ Bir listenin başını ve sonunu tanımlamak için `h::t` kullanabilir

ML Unsurları

- Desen eşleştirme, `if` ifadelerinin çoğu kullanımını ortadan kaldırabilir
- Örnek: desen eşleştirmeyi kullanan özyinelemeli faktöryel fonksiyonu:
 - `fun fact 0 = 1 | fact n = n * fact(n - 1);`
`val fact = fn : int -> int`
- Desenler ayrıca alt çizgi karakteri (`_`) olarak yazılan joker karakterler içerebilir
`fun hd (h::_) = h | hd [] = raise Empty;`

ML Unsurları

- Güçlü tip sistemi(strong typing) nedeniyle veri türleri arasında bir dönüştürme fonksiyonu kullanarak elle dönüştürmeniz gerekmektedir
 - `fun square x: real = x * x;`
`val square = fn : real -> real`
 - `square (real 2);`
`val it = 4.0 : real`
- ML, fonksiyonların aşırı yüklenmesine izin vermez

ML Unsurları

- rev fonksiyonu: bir listeyi ters çeviren yerleşik fonksiyon
- ML eşitlik açısından karşılaştırılabilecek türler ile karşılaştırılamayan türler arasında güçlü bir ayrım yapar
 - ▶ Gerçek sayılar eşitlik açısından karşılaştırılamaz
- Bir polimorfik fonksiyon tanımı bir eşitlik karşılaştırması içerdiğinde, tür değişkenleri iki tırnakla yazılmış yalnızca eşitlik türleri arasında değişebilir
 - `op =;`
 - `val it = fn : 'a * 'a -> bool`

ML Unsurları

- **Structure:** ML'nin kütüphane paketi sürümü
 - ▶ Girdi ve çıktı için yararlı olan birkaç standart önceden tanımlanmış kaynak içerir
 - ▶ Örnekler: TextIO yapısı, `inputLine` ve `output` fonksiyonları
- ML'deki `unit` türü, C'deki `void` türüne benzer
 - ▶ “Gerçek değer olmadığını” temsil eden bir değere () sahiptir
- `ToString` ve `fromString` fonksiyonlarıyla dizeler ve sayılar arasında dönüştürme yapabilir

ML Unsurları

- **İfade dizisi(Expression sequence)**: değeri, listelenen son ifadenin değerine sahip, parantez içine alınmış noktalı virgülle ayrılmış bir ifade dizisi

```
open TextIO;
- fun printstuff () =
    ( output(stdout, "Hello\n");
      output(stdout, "World!\n")
    );
val printstuff = fn : unit -> unit
- printstuff ();
Hello
World!
val it = () : unit
```


ML'de Veri Yapıları

- ML numaralandırılmış türler, kayıtlar, demetler ve listeler dahil olmak üzere zengin bir veri türü kümesine sahiptir
- **type** anahtar kelimesi: mevcut bir veri türünün eş anlamlısını verir
- **datatype** anahtar sözcüğü, kullanıcı tanımlı bir veri türü üretir
- **Değer oluşturucular(Value constructors)** (veya **veri oluşturucular(data constructors)**): model olarak kullanılabilecek veri türlerinin oluşturulmasında kullanılan isimler
 - ▶ Dikey çubuk, alternatif değerleri belirtmek için kullanılır

ML'de Veri Yapıları

- Değer oluşturuucu örneği:
 - `datatype Direction = North | East | South | West;`
 - `datatype Direction = East | North | South | West`
 - `fun heading North = 0.0 |`
 `heading East = 90.0 |`
 `heading South = 180.0 |`
 `heading West = 270.0;`
 - `val heading = fn : Direction -> real`
- İkili arama ağacı `datatype` ile bildirilebilir:
 - `datatype 'a BST = Nil | Node of 'a * 'a BST * 'a BST;`

ML'de Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Kırileme(Currying)

- **fn** anahtar sözcüğü: bir fonksiyon ifadesini belirtir ve ardından => gelir
 - ▶ Anonim fonksiyonlar ve fonksiyon dönüş değeri oluşturmak için kullanılabilir
 - ▶ **fun** tanımı, bir **fn** ifadesinin kullanımı için sadece sözdizimsel şekerdir
- Örnek:
 - ▶ **fn** square x = x * x
 - ▶ eşdeğerdir
 - ▶ **val** square = **fn** x => x * x;

ML'de Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Körileme(Currying)

- **rec** anahtar sözcüğü: **fn** kullanılırken özyinelemeli bir fonksiyon bildirmek için kullanılır
 - ▶ Scheme **letrec** fonksiyonuna benzer

```
val rec fact = fn n => if n=0 then 1 else n*fact(n-1);
```
- o harfi ile bileşke fonksiyon oluşturulabilir
 - **fun double** x = x+x;
 - val double** = **fn** : int -> int
 - **fun square** x = x*x;
 - val square** = **fn** : int -> int
 - **val double_square** = double o square;
 - val double_square** = **fn** : int -> int
 - double_square 3;
 - val it** = 18 : int

ML'de Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Körileme(Currying)

- **Körileme(Currying)**: Birden fazla parametrenin bir fonksiyonunun, kalan parametrelerin bir fonksiyonunu döndüren tek bir parametrenin daha yüksek mertebeden bir fonksiyonu olarak görüldüğü bir süreç
 - ▶ Bu işlemin uygulandığı bir fonksiyonun **körilenmiş(curried)** olduğu söyleniyor
- Matematik ve bilgisayar bilimlerinde körileme(currying), birden fazla argümanı alan bir fonksiyonu, her biri tek bir argüman alan bir dizi fonksiyona dönüştürme tekniğidir.

$x = f(a, b, c)$ aşağıdaki şekilde olur

$$h = g(a)$$

$$i = h(b)$$

$$x = i(c)$$

ML'de Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Körileme(Currying)

- Bir fonksiyonun **körilenmemiş(uncurried)** versiyonunu veya körilenmiş versiyonu için iki ayrı parametre elde etmek için bir tuple kullanılabilir
- Fonksiyon tanımları otomatik olarak körilenmiş olarak değerlendirilirse ve tüm çok parametrelili yerleşik fonksiyonlar körilenmiş ise bir dilin tamamen curried olduğu söylenir
 - ▶ ML tüm yerleşik ikili operatörler tuple alacak şekilde tanımlandığından tam olarak körilenmiş değil

ML Örnek Uygulamalar

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren fonksiyonları yazınız:
 - ▶ 1 ile parametre olarak verilen n sayısı arasındaki tek sayıların toplamını hesaplayan fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listedeki elemanların toplamını döndüren fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listenin en küçük elemanını veren fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listedeki tek sayıların bulunduğu listeyi döndüren fonksiyon
 - ▶ Bir fonksiyon ve bir listeyi parametre olarak alan ve listeyi fonksiyona göre filtreleyen fonksiyon
 - ▶ map fonksiyonunu kullanan ve parametre olarak verilen listedeki sayıların karesini alıp liste olarak döndüren fonksiyon
 - ▶ İkili arama ağacında arama yapan fonksiyon
 - ▶ İkili arama ağacına ekleme yapan fonksiyon

Gecikmeli Değerlendirme(Delayed Evaluation)

- Uygun sıralı değerlendirme(applicative order evaluation) sahip bir dilde kullanıcı tanımlı bütün fonksiyonlara verilen parametreler çağrı esansında değerlendirilir
- Uygun sıralı değerlendirmeyi kullanmayan örnekler:
 - ▶ **and** ve **or** Boole özel formları
 - ▶ **if** özel formu
- Boole ifadelerinin kısa devre değerlendirmesi, ikinci parametreyi değerlendirmeden bir sonuca izin verir

Gecikmeli Değerlendirme

- **if** özel formu için gecikmeli değerlendirme gereklidir
- Örnek: (**if** a b c)
 - ▶ b ve c'nin değerlendirmesi a'nın sonucu belli olana kadar geciktirilir; sonra b veya c değerlendirilir, her ikisi değil
- Standart değerlendirme(fonksiyon uygulamaları) kullanan formlar ile kullanmayanlar(özel formlar) arasında ayrım yapılmalıdır
- Fonksiyonlar için uygun sıralı değerlendirmenin kullanılması, semantik ve gerçekleştirmeyi kolaylaştırır

Gecikmeli Değerlendirme

- **Katı olmayan(Nonstrict):** Alt ifadeler veya parametreler tanımlanmamış olsa bile, gecikmeli değerlendirmenin iyi tanımlanmış bir sonuca yol açtığı bir fonksiyon özelliği
- Katı olmayan fonksiyonlar istenen bir özellik olsa da, fonksiyonların katı olduğu özellik sahip dillerin uygulanması daha kolaydır
- Algol60, isim olarak gönderme(pass by name) parametre geçme kuralı ile gecikmeli yürütme içeriyordu
 - ▶ Bir parametre, yalnızca çağrılan bir prosedürün kodunda gerçekten kullanıldığında değerlendirilir

Gecikmeli Değerlendirme

- Örnek: Algol60 gecikmeli yürütme

```
function p(x: boolean; y: integer): integer;  
begin  
    if x then p := 1  
    else p := y;  
end
```

- `p(true, 1 div 0)` olarak çağrıldığında, `p` kodunda `y`'ye hiçbir zaman ulaşılmadığı için `1` döndürür
 - ▶ Tanımlanmamış ifade `1 div 0` hiçbir zaman hesaplanmaz

Gecikmeli Değerlendirme

- Fonksiyon değerlerine sahip bir dilde, bir parametrenin değerlendirilmesini, onu bir "kabuk" fonksiyonunun (parametresiz bir fonksiyon) içine alarak geciktirmek mümkündür
- C'de isim olarak gönderme(pass by name) eşdeğeri

```
typedef int (*IntProc) ();  
int divByZero() {  
    return 1/0;  
}  
  
int p(int x, IntProc y){  
    if (x) return 1;  
    else return y();  
}
```


Gecikmeli Değerlendirme

- Bu tür "kabuk" prosedürlerine bazen, **thunks** denir
- Scheme ve ML'de, **lambda** ve **fn** fonksiyon değer yapıcılar, parametreleri fonksiyon kabuklarıyla çevrelemek için kullanılabilir

- Örnek:

```
(define (p x y) (if x 1 (y)))
```

- aşağıdaki gibi çağrılabilir

```
(p #T (lambda () (/ 1 0)))
```


Gecikmeli Değerlendirme

- `delay` özel formu: argümanlarının değerlendirilmesini geciktirir ve lambda "kabuğu" gibi bir nesne döndürür veya argümanlarını değerlendirme sözü verir
- `force` özel formu: gecikmiş bir nesne olan parametresinin değerlendirilmesine neden olur
- Önceki fonksiyon artık şu şekilde yazılabilir:

```
(define (p x y) (if x 1 (force y)))
```
- ve aşağıdaki gibi çağrılır

```
(p #T (delay (/ 1 0)))
```


Gecikmeli Değerlendirme

- Gecikmiş değerlendirme, aynı gecikmiş ifade tekrar tekrar değerlendirildiğinde verimsizliğe neden olabilir
- Scheme, geciken nesnenin değerini ilk kez zorlandığında(**force**) saklamak için bir **hafızaya alma(memoization)** işlemi kullanır ve ardından sonraki her **force** çağrısı için bu değeri döndürür
 - ▶ Bu bazen **ihtiyaca göre gönderme(pass by need)** olarak adlandırılır

Gecikmeli Değerlendirme

- **Tembel değerlendirme(Lazy evaluation)**: bir ifadeyi yalnızca gerçekten ihtiyaç duyulduğunda değerlendirir
- Bu, fonksiyonel bir dilde, **delay** ve **force**'a yönelik açık çağrılar olmadan gerçekleştirilebilir
- Tembel değerlendirme için gerekli çalışma zamanı kuralları:
 - ▶ Kullanıcı tanımlı işlemlere yönelik tüm argümanlar geciktirilir
 - ▶ **let** ve **letrec** ifadelerindeki yerel adların tüm bağlantıları geciktirilir
 - ▶ Yapıcı fonksiyonlarına yönelik tüm argümanlar geciktirilir
 - ▶ Diğer önceden tanımlanmış fonksiyonlara yönelik tüm argümanlar zorunludur
 - ▶ Fonksiyon değerli tüm argümanlar zorunludur
 - ▶ Seçim formlarındaki tüm koşullar zorunludur(**if** vb.)
- Tembel değerlendirmeye uyan listelere **akışlar(streams)** denebilir
- Tembel değerlendirmeye sahip fonksiyonel bir dilin birincil örneği Haskell'dir

Gecikmeli Değerlendirme

- **Üretici filtreli programlama(Generator-filter programming):** hesaplamamanın akışları oluşturan prosedürler ve akışları argüman olarak alan diğer prosedürlere ayrıldığı bir fonksiyonel programlama tarzı
- **Üreteçler(Generators):** akışları oluşturan prosedürler
- **Filtreler(Filters):** akışları değiştiren prosedürler
- Listeler için **aynı sınır(same fringe)** problemi: aynı sırada aynı boş olmayan atomları içeren iki liste aynı sınıra sahiptir

Gecikmeli Değerlendirme

- Örnek: bu listelerin sınırları aynıdır
`((2 (3)) 4)` ve `(2 (3 4 ()))`
- İki listenin aynı sınıra(same fringe) sahip olup olmadığını belirlemek için, yalnızca atomlarının listelerine göre **düzleştirilmelidir(flatten)**
- düzeltme(**flatten**) fonksiyonu: bir filtre olarak görülebilir; bir listeyi atomlarının bir listesine indirger
- Tembel değerlendirme, öğeleri uyuşmadan önce gerektiği kadar düzeltilmiş listeleri hesaplayacaktır

Gecikmeli Değerlendirme

- Gecikmeli değerlendirme, semantiği karmaşıklaştırır ve çalışma zamanı ortamında karmaşıklığı artırır
 - ▶ Gecikmeli değerlendirme, bir tür paralellik olarak tanımlanmıştır; **delay** bir süreç askıya alma biçimi ve bir tür sürecin devamı olarak **force**
- Yan etkiler, özellikle atama işlemi, tembel değerlendirmeye pek iyi uyuşmaz

Haskell — Aşırı Yüklemeyle Tamamen Körülenmiş Tembel Bir Dil

- **Haskell**: 1980'lerin sonunda geliştirilmiş saf(purely) fonksiyonel bir dil
- Tamamen fonksiyonel bir dizi tembel dil üzerine kurulur ve bunları genişletir
- Fonksiyon aşırı yükleme ve G/Ç gibi yan etkilerle başa çıkmak için **monad** adı verilen bir mekanizma dahil olmak üzere bir dizi yeni özellik içerir

Haskell Unsurları

- Haskell'in sözdizimi ML'ninkine çok benzer
 - ▶ Belirsizlikleri çözmek için girinti ve çizgi biçimlendirmeye sahip bir **düzen kuralı(layout rule)** kullanır
- ML'den farklılıkları:
 - ▶ Önceden tanımlanmış herhangi bir fonksiyonu yeniden tanımlayamaz
 - ▶ **cons** operatörü tek iki nokta üst üste olarak yazılır(**:**)
 - ▶ Türler, çift iki nokta üst üste kullanılarak verilmiştir(**f :: Int -> Int**)
 - ▶ Desen eşleştirme(pattern matching) . sembolünün kullanımına ihtiyaç duymaz
 - ▶ Liste birleştirme ++ operatörü ile gerçekleştirilir

Haskell Unsurları

- Haskell, önceden tanımlanmış tüm operatörlerin körilenmiş(curried) olduğu, tamamen körilenmiş bir dildir
- **Bölüm yapısı(Section construct)**: bir ikili operatörün parantezler kullanılarak her iki bağımsız değişkene de kısmen uygulanmasına izin verir
- Örnekler:
 - ▶ `plus2 = (2 +)`, soldaki bağımsız değişkenine 2 ekleyen bir fonksiyonu tanımlar
 - ▶ `times3 = (* 3)`, sağdaki bağımsız değişkeninin 3 katını çarpan bir fonksiyonu tanımlar

Haskell Unsurları

- Infix fonksiyonları, parantez içine alınarak prefix fonksiyonlarına dönüştürülebilir

```
Prelude> (+) 2 3
```

```
5
```

```
Prelude> (*) 4 5
```

```
20
```

- Haskell, lambda'yı temsil eden ters eğik çizgi ile anonim fonksiyonlara veya lambda formlarına sahiptir

```
Prelude> (\x -> x * x) 3
```

```
9
```


Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Liste Üreteçleri

- Haskell, tümü körülenmiş biçimde olan `map` gibi önceden tanımlanmış birçok üst düzey fonksiyonu içerir.
- Yerleşik listeler ve demetler(tuple), tür eşanlamlıları ve kullanıcı tanımlı polimorfik türler vardır

```
type ListFn a = [a] -> [a]
type Salary = Float
type Pair a b = (a, b)
data BST a = Nil | Node a (BST a) (BST a)
```


Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Liste Üreteçleri

- Tür değişkenleri ML'deki alıntı('a) olmadan yazılır ve veri türü adından önce değil, sonra yazılır
- **data** anahtar kelimesi, ML'nin **datatype** anahtar kelimesinin yerini alır
- Tür ve yapıcı adları büyük harf olmalı, fonksiyon ve değer adları ise küçük olmalıdır
- Yeni veri türündeki fonksiyonlar, ML'de olduğu gibi veri yapıcılarını desen olarak kullanabilir

```
data BST a = Nil | Node a (BST a) (BST a)
flatten :: BST a -> [a]
flatten Nil = []
flatten (Node val left right) = flatten left ++ [val]
                                ↪ ++ flatten right
```

```
*Main> flatten (Node 4 (Node 3 Nil Nil) (Node 7 Nil Nil))
[3,4,7]
```


Yüksek Mertebeden Fonksiyonlar ve Liste Üreteçleri

- **Liste üreteçleri(List comprehensions):** listelere uygulanan işlemler için özel bir gösterim
- Örnek: bir tam sayılar listesinin karesini alma

```
square_list lis = [x * x | x <- lis]
```

```
square_list_positive lis = [x * x | x <- lis, x>0]
```


Tembel Değerlendirme ve Sonsuz Listeler

- Haskell tembel bir dildir — gerçekten gerekli olmadıkça hiçbir değer hesaplanmaz
 - ▶ Haskell'deki listeler akışlarla aynıdır ve potansiyel olarak sonsuz olabilir
- Haskell, sonsuz listeler için birkaç kısaltma işaretine sahiptir, örneğin `[n..]`, `n` ile başlayan tamsayıların listesi anlamına gelir
- `take` fonksiyonu: bir listeden ilk `n` öğeyi alır
- `drop` fonksiyonu: listedeki ilk `n` öğeyi atar

Tip Sınıfları ve Aşırı Yüklenmiş Fonksiyonlar

- Haskell, fonksiyonların aşırı yüklenmesine izin verir
- **Tip sınıfı (Type class):**
 - ▶ Tümü belirli işlevleri tanımlayan bir dizi tür
 - ▶ Kendisine ait her tipin tanımlaması gereken fonksiyonların isimlerini ve tiplerini (imza denilir) belirtir
 - ▶ Java arayüzlerine (interface) benzer

```
class Num a where
    (+), (-), (*) :: a -> a -> a
    negate      :: a -> a
    abs         :: a -> a
```


Tip Sınıfları ve Aşırı Yüklenmiş Fonksiyonlar

- **Örnek tanımı(Instance definition):** gerekli işlevlerin her biri için fiili çalışma tanımlarını içerir

```
instance Num Int where
    (+)          = primPlusInt
    (-)          = primMinusInt
    negate      = primNegInt
    (*)          = primMulInt
    abs          = absReal
```

- Birçok tür sınıfı, diğer tür sınıflarının parçası olacak şekilde tanımlanır
 - ▶ Bu bağımlılığa tür sınıfı mirası denir

Tip Sınıfları ve Aşırı Yüklenmiş Fonksiyonlar

- Tür mirası, bir tür sınıfları hiyerarşisine dayanır
- **Eq** ve **Show** sınıfları temel sınıflardır
 - ▶ Önceden tanımlanmış tüm Haskell türleri, **Show** sınıfının örnekleridir
 - ▶ **Eq** sınıfı, bir üye türünün iki değerinin `==` operatörü kullanılarak karşılaştırılabilme yeteneğini oluşturur

```
class Eq a where
  (==), (/=) :: a -> a -> Bool
  x == y      = not (x/=y)
  x /= y      = not (x==y)
```


Tip Sınıfları ve Aşırı Yüklenmiş Fonksiyonlar

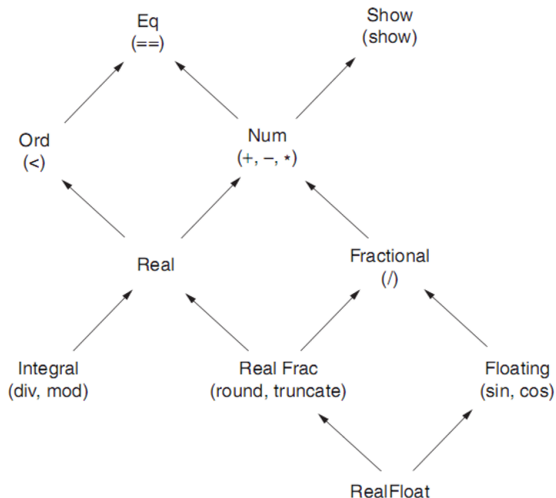

Figure 3.10 The numeric type class hierarchy in Haskell, with sample functions required by some of the classes in parentheses

Haskell Örnek Uygulamaları

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren fonksiyonları yazınız:
 - ▶ 1 ile parametre olarak verilen n sayısı arasındaki tek sayıların toplamını hesaplayan fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listedeki elemanların toplamını döndüren fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listenin en küçük elemanını veren fonksiyon
 - ▶ Parametre olarak verilen listedeki tek sayıların bulunduğu listeyi döndüren fonksiyon
 - ▶ Bir fonksiyon ve bir listeyi parametre olarak alan ve listeyi fonksiyona göre filtreleyen fonksiyon
 - ▶ map fonksiyonunu kullanan ve parametre olarak verilen listedeki sayıların karesini alıp liste olarak döndüren fonksiyon
 - ▶ İkili arama ağacında arama yapan fonksiyon
 - ▶ İkili arama ağacına ekleme yapan fonksiyon
 - ▶ İkili arama ağacından değer silen fonksiyon

Fonksiyonel Programlamanın Matematiği: Lambda Hesabı

- **Lambda hesabı(Lambda calculus)**: 1930'larda Alonzo Church tarafından icat edildi
 - ▶ Hesaplamayı fonksiyonlarla ifade etmek için matematiksel bir biçimcilik
 - ▶ Tamamen fonksiyonel programlama dilleri için bir model olarak kullanılabilir
- Lisp, ML ve Haskell dahil birçok fonksiyonel dil, lambda hesabına dayanır

Lambda Hesabı

- **Lambda soyutlaması(abstraction)**: lambda hesabının temel yapısı:
 $(\lambda x. + 1 x)$
- Tam olarak bu Scheme lambda ifadesi olarak yorumlanabilir:
`(lambda (x) (+ 1 x))`
 - ▶ x parametresinin x'e 1 ekleyen adlandırılmamış bir fonksiyonu
- Lambda hesabının temel işlemi, lambda soyutlaması gibi ifadelerin **uygulanması(application)**.

Lambda Hesabı

- Bu ifade: $(\lambda x. + 1 x) 2$
 - ▶ Sabit 2'ye 1'i x'e ekleyen fonksiyonun uygulamasını temsil eder
- Bir **indirgeme kuralı (reduction rule)**, 2'nin lambda'da x'in yerine geçmesine izin verir ve bunu verir:

$$(\lambda x. + 1 x) 2 \Rightarrow (+12) \Rightarrow 3$$

Lambda Hesabı

- Lambda hesabı için sözdizimi:

$$exp \rightarrow constant$$

$$| variable$$

$$| (exp\ exp)$$

$$| (\lambda\ variable.\ exp)$$

- Üçüncü kural, fonksiyon uygulamasını temsil eder
- Dördüncü kural lambda soyutlamaları verir
- Burada tanımlanan Lambda hesabı tamamen körülenmiştir

Lambda Hesabı

- Lambda hesabı değişkenleri hafızayı işgal etmez
- Sabitler kümesi ve değişkenler kümesi dilbilgisi tarafından belirtilmez
 - ▶ Birçok **lambda taşından(lambda calculi)** bahsetmek daha doğrudur
- $(\lambda x.E)$ ifadesinde
 - ▶ x lambda ile bağlıdır
 - ▶ E ifadesi, bağlamanın kapsamıdır
 - ▶ **Serbest oluşum(Free occurence)**: kapsam dışındaki herhangi bir değişken oluşumu
 - ▶ **Bağlı oluşum(Bound occurence)**: özgür olmayan bir oluşum

Lambda Hesabı

- Bir değişkenin farklı oluşumları farklı lambdalar tarafından bağlanabilir
- Bir değişkenin bazı oluşumları bağlı olabilirken diğerleri serbesttir
- Lambda hesaplaması fonksiyonel programlamayı modelleme olarak düşünülebilir:
 - ▶ Fonksiyon tanımı olarak bir lambda soyutlaması
 - ▶ Fonksiyon uygulaması olarak iki ifadenin yan yana getirilmesi

Lambda Hesabı

- **Tipli lambda hesabı(Typed lambda calculus)**: veri türü kavramını içeren daha kısıtlayıcı form, böylece izin verilen ifade kümesini azaltır
- İfadeleri dönüştürmek için kesin kurallar verilmelidir
- **Değiştirme(Substitution)** (veya **fonksiyon uygulaması(function application)**): lambda hesabında **beta indirgeme(beta-reduction)** olarak adlandırılır
- **Beta-soyutlama(Beta-abstraction)**: yer değiştirme sürecini tersine çevirmek
- **Beta dönüşümü(Beta conversion)**: beta indirgeme veya beta soyutlama

Lambda Hesabı

- **Ad yakalama sorunu (Name capture problem):** beta dönüştürme yapılırken ve iç içe kapsamlarda oluşan değişkenleri değiştirirken, yanlış bir azaltma meydana gelebilir
 - ▶ İç lambda soyutlamasındaki değişkenin adını değiştirmeli (**alfa dönüştürme (alpha conversion)**)

$$\begin{aligned}
 & (\lambda f. \lambda x. f \ x) (\lambda x. + \ 1 \ x) \ 3 \\
 &= (\lambda x. (\lambda i0. + \ 1 \ i0) \ x) \ 3 \\
 &= (\lambda x. + \ 1 \ x) \ 3 \\
 &= + \ 1 \ 3 \\
 &= 4
 \end{aligned}$$

- **Eta dönüşümü (Eta-conversion):** “gereksiz” lambda soyutlamalarının ortadan kaldırılmasına izin verir
 - ▶ Fonksiyonel dillerde körüli tanımları basitleştirmede faydalıdır

Lambda Hesabı

- Uygun sıralı değerlendirme(applicative order evaluation)(değer olarak gönderme) ve normal sıralı değerlendirme(normal order evaluation)(isim olarak gönderme)
- Örnek: bu ifadeyi değerlendirin: $(\lambda x. * \ x \ x)(+ \ 2 \ 3)$
 - ▶ Uygun sıra(applicative order) kullanıldığında; $(1 \ 2 \ 3)$ 'ü değeriyle değiştirilir ve ardından beta indirgeme uygulanır:
 $(\lambda x. * \ x \ x)(+ \ 2 \ 3) \Rightarrow (\lambda x. * \ x \ x) \ 5 \Rightarrow (* \ 5 \ 5) \Rightarrow 25$
 - ▶ Normal sıra kullanıldığında; önce beta indirgeme uygulamak ve sonra değerlendirmek şunları verir:
 $(\lambda x. * \ x \ x)(+ \ 2 \ 3) \Rightarrow (* \ (+ \ 2 \ 3) \ (+ \ 2 \ 3)) \Rightarrow (* \ 5 \ 5) \Rightarrow 25$
 - ▶ Normal sıralı değerlendirme bir tür **gecikmiş(delayed)** değerlendirmedir

Lambda Hesabı

- Parametre değerlendirmesinin tanımlanmamış bir sonuç vermesi gibi farklı sonuçlar ortaya çıkabilir
 - ▶ Normal sıra yine de doğru değeri hesaplayacaktır
 - ▶ Uygun sıra(applicative order) tanımlanmamış bir sonuç verecektir
- Parametreler tanımsız olsa bile bir değer döndürebilen işlevlerin **katı olmadığı(nonstrict)** söylenir
- Parametreler tanımsız olduğunda tanımlanmamış olan fonksiyonların **katı(strict)** olduğu söylenir
- Church-Rosser teoremi: indirgeme dizileri esasen gerçekleştirildikleri sıradan bağımsızdır

Lambda Hesabı

- **Sabit nokta(Fixed point)**: başka bir işleve bağımsız değişken olarak iletildiğinde işlem döndüren işlem
- Lambda hesabında özyinelemeli bir fonksiyon tanımlamak için, fonksiyonun lambda ifadesinin sabit bir noktasını oluşturmak için bir Y fonksiyonuna ihtiyaç vardır
 - ▶ Y sabit nokta birleştirici olarak adlandırılır
- Çünkü doğası gereği Y aslında bir anlamda “en küçük” olan bir çözüm inşa edecek; lambda hesabında özyinelemeli fonksiyonların **en küçük sabit noktalı semantiğine(least-fixed-point semantics)** başvurulabilir

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi
 - $\lambda k. \text{if } k \text{ false true}$
 - ▶ Mantıksal **ve** işlemi

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi
 - $\lambda k. \text{if } k \text{ false true}$
 - ▶ Mantıksal **ve** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ (if } b \text{ true false) false}$
 - ▶ Mantıksal **veya** işlemi

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi
 - $\lambda k. \text{if } k \text{ false true}$
 - ▶ Mantıksal **ve** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ (if } b \text{ true false) false}$
 - ▶ Mantıksal **veya** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ true (if } b \text{ true false)}$
 - ▶ Bölümden kalanı bulan ifade(modulo)

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi
 - $\lambda k. \text{if } k \text{ false true}$
 - ▶ Mantıksal **ve** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ (if } b \text{ true false) false}$
 - ▶ Mantıksal **veya** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ true (if } b \text{ true false)}$
 - ▶ Bölümden kalanı bulan ifade(modulo)
 - $\lambda a. \lambda b. - a \text{ (* } b \text{ (/ } a \text{ b))}$
 - ▶ Bir değerın çift olup olmadığını veren ifade(cift)

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki işlevleri gerçekleştiren Lambda λ ifadelerini yazınız
 - ▶ Mantıksal **değil** işlemi
 - $\lambda k. \text{if } k \text{ false true}$
 - ▶ Mantıksal **ve** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ (if } b \text{ true false) false}$
 - ▶ Mantıksal **veya** işlemi
 - $\lambda a. \lambda b. \text{if } a \text{ true (if } b \text{ true false)}$
 - ▶ Bölümden kalanı bulan ifade(modulo)
 - $\lambda a. \lambda b. - a (* b (/ a b))$
 - ▶ Bir değerin çift olup olmadığını veren ifade(cift)
 - mod tanımlı ise:
 - $\lambda x. \text{if } (= 0 (\text{mod } x 2)) \text{ true false}$
 - aksi halde(/ işlemi tamsayı bölmesi)
 - $\lambda x. \text{if } (= 0 (- x (* 2 (/ x 2)))) \text{ true false}$

Lambda Hesabı Örnekleri

- Aşağıdaki ifadeler değerlendirildiğinde sonuç ne olur?

- ▶ $(\lambda f. \lambda x. f \ x \ x) + 5$
- ▶ $(\lambda a. \lambda b. \lambda c. \lambda d. 4) \ 5 \ 7 \ 9 \ 11$
- ▶ $(\lambda a. \lambda b. \text{if } (= \ a \ b) \ (+ \ a \ b) \ (* \ a \ b)) \ 7 \ 4$
- ▶ $(\lambda x. \lambda y. \lambda z. \lambda f. f \ (f \ x \ y) \ z) \ 2 \ 3 \ 4 \ (\lambda a. \lambda b. \ * \ a \ (+ \ b \ 2))$
- ▶ $(\lambda f. \lambda x. \lambda y. f \ x \ y) (\lambda a. \lambda b. \ + \ (* \ a \ b) \ (+ \ a \ b)) \ 5 \ 6$
- ▶ $(\lambda f. \lambda x. \lambda y. f \ x \ y) (\lambda a. \lambda b. \text{if } (< \ a \ b) \ a \ b) \ 7 \ 4$

Lambda Hesaplayıcı

- Dr. Carl Burch tarafından yazılan
 - ▶ Java Uygulaması
 - ▶ Çevrimiçi hesaplayıcı

